

בין לשון שירתו ללשון תרגומו

א

בְּעֵבֵי הַחֶרֶשׁ פְּרוּשָׁה מִן הָעוֹלָם
בְּצֶל שֶׁל אֱלוֹן רָם (.....)

וְהוּא, הָאֵיתָן, מְשֻׁטַח חֶרְמֵי וְהָב כְּלוֹ
וְשָׁמֹר מְשֻׁמֶרֶת קָדֵשׁ סוּד בְּתוֹלְיָהּ

קטע הוא משירת "הבריכה" לח. נ. ביאליק, ופתחתי בו מאמרי, שאף בו הבאתי במודגש את שלושת הפריטים: חורש, איתן, משמרת, כראשי-מרכיבים של ציור מציורי-השתייה של המשורר, וניסיתי להעמיד על גילוייו הן בשירתו שלו והן בשירת זולתו, בספרותנו ואף בספרות העמים, והקורא הרוצה או מעוניין בכך יקראנו ממקומו ("החורש ומשמרת קודשו", הספרות, הוצאת אוניברסיטת תל-אביב, כרך א', מס' 1, עמ' 36—42). ואילו עתה כוונתי לבדוק, עד-מה המשורר עשה שלושת המרכיבים האלה, בין לגופם בין לצירופם על סביביו, שימוש במעשה-תרגומו, כפי שהוא ניתן על ידו, במחזה של פרידריך שילר "וילהלם טל", שנדפס תחילה בהמשכים ב"התקופה" (כרכים י"ג עד י"ז) ואחר-כך במהדורות כתביו הכוללות (החל ברלין תרפ"ג). ודאי, שבדיקה זו אינה עשויה להעלות אלא חלקה של מסקנה לגבי מלוא-הבעיה, שכן שלמות המסקנה, וביתר דיוק: שלמות המסקנות, מחייבת בדיקה של כל מעשי-תרגומו של המשורר, ואפילו של מעשה-עריכתו, שבו בדיקה של ממש היא באפשר, והלכך אין ניסויי זה בא אלא כחלק של עבודה הצריכה עשייה, ותקוותי תשעשעני, כי עשה אעשנה.

ב

ונפתח בקטע מתוך הדראמה (מערכה ראשונה, מחזה רביעי), שכך לשונו:

So offen dürfen wir das Werk nicht treiben.
Hört meine Meinung! Links am See, wenn man
Nach Brunnen fährt, dem Mythenstein grad' über
Liegt eine Matte heimlich im Gehölz,
Das Rütli heisst sie bei dem Volk der Hirten
Weil dort die Waldung *ausgereutet* wird.

דוד ראדנר שתרגם ראשונה את המחזה ("ווילהעלם טעלל", ווילנא, תרל"ח וכן תרמ"ג), ותרגומו דרך חירות, שנעשה מעשה פרוזה שירית בלשון מקרא, מתרגם קטע זה לאמור:

גם במקומות האלה עין השוטרים צופיה על כל מצעדי גבר. —
 הקשיבו נא לעצתי. — לשמאל הנהר העלה דרך ברונגין לעומת
 אבן האלילים ישתרע שדה רחב במקום סתר בין העצים
 אשר יקרא בפי הרועים בשם "חטב".

המעיין ישים לבו לכך, כי המתרגם נמשך לדרוש עניין Mythestein מלשון מיתוס,
 אגדה, הלכך תרגם: אבן האלילים, כשם שראה להיאחו בהוראתו של שילר, לפרש
 Rütli לפי הפועל ausreuten (ausroden) שעניינו עקירה ויפול בצמחים (אילנות, שורשים),
 ואף שם-עצם לו Reute ועניינו כברת ארץ עקורה, הלכך תרגם שם המקום חטב, חידוש
 צורה גם לפי לשון המקרא (חוטב עצים), גם לפי לשון חכמים (חטבת עצים). וכן ישים
 המעיין לבו לכך, כי Matte שעניינה כר, אחו, אפר ניתרגם שדה רחב; heimlich
 שעניינו יוצא לנסתר, מזור אף מיירא ניתרגם: [במקום] סתר, באופן שנחלף תואר הפועל
 בשם עצם; ואילו Gehölz שעניינו פה יער, ניתרגם: [בין] עצים. אולם ש. בן-ציון,
 שתרגם, כמותו כביאליק, את המחזה אף הוא, מבלי שידעו זה על יגיעתו של זה, ופרסמו
 ברבים (פרנקפורט, בלא שנת דפוס, אך היא תרפ"ד) כך תרגומו:

כָּל קֶף גְּלוֹי
 לֹא נַעֲשֶׂה. שְׁמָעוּ לִי. מְשָׁמָל לִיאֹר
 בּוֹאֲכָה בְרוֹנְגִין, נִכַח צוֹר הָאֱלִים
 חֲבִיָּה כִפֵּר שְׁדֵמָה בֵּין הָעֲצִים
 הַ"קֶּרְחָה" בְּפִי הָרֹעִים שֶׁם תִּקְרָא.

כקודמו הוא תופס עניין Mythenstein אך לא: אבן האלילים, כי אם צור-
 האלילים, וכן כמותו Gehölz מיתרגמת לו: [בין] העצים, אולם Matte מיתרגמת לו
 ככר שדמה ותואר-הפועל heimlich נעשה לו פועל בניין פעול: חבויה. ולעניין
 Rütli אף הוא כקודמו רואה לפרשו, לפי רמזו של שילר, אלא שאינו מזיק עצמו למעשה
 חידוש ומסתייע בתיבת "קרחה" (המרכאות, כנראה, כרמו לדרוש) שתיפול במקרא בעקירת
 שערות, אם דרך מריטה, אם על דרך נשירה, וכבר בלשון חכמים הושאל בהרס וחורבה
 במעשה אדם, ובדורות אחרונים יפול בחלקות יער או שדה שנכרתו עציהן, אם בשורשם
 אם בגופם (ואמנם ביאליק בתארו, בשירו "שירה יתומה" גופו של חורף ביער מסמיך
 כשכנות: שלכת וקרחה). אך ביאליק מתרגם אותו קטע לאמור:

חֲלִילָה מִזֹּאת! כִּי יַעֲצִתִּי:
 מְשָׁמָל לִיאֹר, עִם מְסִלַת בְרוֹנְגִין בְּעֵבֵי הַחֶרֶשׁ
 עֲמֵק נַעֲלָם יֵשׁ רוֹטְלֵי הָרֹעִים יִקְרָאוּ

ענינו הרואות כי לעניין See בלשון זכר כלשונו פה, דהיינו שמימו עומדים, לא
 דקדק ראדנר ותרגמו לשון נהר, ואילו בן-ציון וביאליק תרגמו יאור, לעניין Matte
 תרגמה ביאליק עמק ושיעבד לו עניין heimlich שיצא מכלל תואר הפועל ונעשה תואר:
 נעלם, דילג על Mythenstein, אך בעניין Rütli לא הוצרך לא לחטב ולא לקרחה

והניחה כלשונה במקור: רוטלי, אף שמת בתרגומו את השורה, שסייעה לקודמיו לקרוא לו למקום שם עברי, אולם העיר עניינו בהערות. ולעניין im Gehölz הרי תרגם: בעבי חורש, והוא צירופו שלו, כפי שכבר ראינו ב"הברכה" וניתן לראות בדומה-לו בשיריו אחרים. אך קודם שנברר עניינה ובניינה של הסמיכות הזאת נציין, כי חורש הוא לו למשורר כינוי ליער וקירובו, והמקרא יודע חורש בהוראת ענף ("חורש מצל" ואילו "עזבת החורש", ככל המשוער, שיבוש של תיבות אחרות), וכבר נתפשט שימוש חורש בהוראת יער גדול יותר, ושימוש חורשה בהוראת יער קטן יותר. ולעניין הסמיכות: בעבי-חורש, הרי היא בנויה לפי סמיכות במקרא: בעבי גביו (איוב ט"ו, כ"ו), שעניינה מוקשה (בטייטש ניתרגמו שני הנסמכים כתארים), אבל לשון עבי נתפס כלשון חז"ל עובי, ונתפרש ברגיל, בהוראת עובי, צפיפות, גדישות; והוא הדין בנאמר בכלי המקדש: "בככר הירדן יצקם המלך בעבי האדמה בין סוכות ובין צרדתה" (דברי הימים ב', ד' י"ז) והתרגום: גרושתא, שהוא תרגום גם לגוש ולרגב שבמקראות. ביאליק הסמיך בלשון עבי לשון המקרא ללשון חכמים, שנעשתה מליצה שגורה: נכנס בעובי הקורה, ומקורו בגמרא לעניין הכתוב: יענך ד' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב: "מכאן לבעל הקורה שיכנס בעוביה של קורה; והבי"ת שהיא אינסטרומנטלית נדרשה כבי"ת לוקאלית, וכן נדרשה גם לביאליק. ובכן, מלשון המקרא נמשך לו מה שנאמר ב"הברכה" גם הוא:

וְאֵי בִימֵי נְעוּרַי, חֲמַדַּת יְמֵי

הֵייתִי מְפַלֵּיג לִי כַחַם יוֹם קִיץ

אֶל מְמַלְכוֹת הַשְּׁלֹחַ הַנְּאֻדָּרָה -

לְעֵבִי הַיַּעַר.

ולעניין הצורה הנידונית לנו הרי היא מצויה בשיריו הקודמים, כגון "משירי החורף" (תרס"ד) שנאמר בו:

זֶה הַיַּעַר - חֲסִין אֱלוֹנִים

לְכֵן הַפְּאוֹרוֹת גַּא נְצוֹנִן

בְּעֵבֵי-יַעַר זֶה אֶכְנֹס

ואם אכנס מקשר כאן לשון מקרא ולשון חכמים, הרי אין כן בשירו קודם "גמדי לילה", (תרנ"ה), שבו לשון מאוחר, כניסה, נדחה מפני לשון מוקדם, לאמור:

כֵּן הִלֵּךְ וְרִגַן יִרְדוּ

עֲרוּכִים בְּטוֹר שְׂבָעָה שְׂבָעָה

עַד בּוֹאֵם בְּעֵבֵי צֶל הַחֹרֶשׁ

הַנְּמָה בְּתַחֲתֵית הַגְּבָעָה

ולוא חששתי לא הייתי מכחיש גם פה קישור לשון מקרא ולשון חכמים באופן

שהסמיכות הכפולה: בעבי צל החורשה אפשר שתהא נראית כנצמחת גם מן המקרא: [ביאה] בצל קורה — [כניסה] בעובי קורה — [ביאה] בעבי צל [קורה] — [ביאה] בעבי צל [ה] חורשה. והרי המשורר משמש בעיקרה של התמונה בלשון חכמים באופן שהוא מחזיר את ההשאלה למוחשיותה, וכן בשירו "זהר" (תרס"ה), שנאמר בו:

תַּעֲרַבֶת הָאוֹר עִם הַחֹשֶׁךְ הַמְתוֹקָה
וְאַיִמָּה כְּאַחַת בְּתוֹךְ בְּאֵר עֵמֶקָה
בַּת קוֹלִי וְצִלְמֵי שָׁם כְּלִשׁוֹן הָאֲרָלִיץ
וּמְשׁוֹר שֵׁן חוֹרֵק בְּעֵבֵי תְּקוּרָה

ובליטותו של לשון-חכמים אתה מוצא בשירו-מזמורו "לא ידע איש מי היא", לאמור:

וַיִּדַם הַצָּחוּק
וַתִּתְעַגַּם הַחֶרֶשֶׁה
אֵין נִכְנָס בְּעֵבֵיָהּ
אֵין פּוֹקֵדָה אֵין דוֹרְשָׁה

ראינו איפוא בדרך לידתה של הסמיכות: בעבי-החורש, שהמשורר נטע אותה גם בתרגומו. ואך זאת נוסף, כי יוסף ליכטנבוים, שתרגם את "וילהלם טל" גם הוא (תל-אביב, תשכ"ד) ועיקר חידושו בנגינה לפי הדקדוק ("הנכונה") ונהגה ממעמד המעמר אחרי הקוצרים, והוא מתרגם את הקטע שלנו:

לֹא בְּגִלּוּי זְמַמּוֹ נִבְצַע
שְׁמַעוּ לִי: שְׁמַאל מִן הָאֲנָם, אֵי דְרִיךְ
לְבְרוּזָן, שָׁם מְעַל פְּסַגַת צוּר-מִתֵּן
חֲבוּי פְּרֵדֶשָׁא בְּעֵבֵי הַחֶרֶשׁ
הוּא "מֵצֵר" יִקְרָא בְּפִי רוּעִים.

השינויים והחידושים ניכרים, אך מה שהוא עיקר לנו, שנסתייע בסמיכותו הטעונה של ביאליק.

ג

ולחיזוק הבדיקה ראוי להוסיף כמותה ובקטע של שיח דברים בין אב ובנו (מערכה שלישית, מחזה שלישי):

Walter (zeigt nach dem Bannberg):
Vater ist's wahr, dass auf dem Berge dort
Die Bäume bluten, wenn man einen Streich
Drauf führte mit der Axt?
Tell: Wer sagt das, Knabe?
Walter: Der Meister Hirt erzählt's — die Bäume seien
Gebannt, sagt er, und wer sie schädige

Dem wachse seine Hand heraus zum Grabe.

Tell: Die Bäume sind gebannt, das ist die Wahrheit.

Siehst du die Firnen dort, die weissen Hörner,

Die hoch in den Himmel sich verlieren?

Walter: Das sind die Gletscher, die des Nachts so donnern

Und uns die Schlaglawinen niedersenden.

Tell: So ist's, und die Lawinen hätten längst

Den Flecken Altdorf unter ihrer Last

Verschüttet, wenn der Wald dort oben nicht

Als eine Landwehr sich dagegen stellte.

וכך הוא דרך תרגומו של דוד ראדנר:

וואלטהער (יורה על הר-הלחש): אבי, הנכונה השמועה, כי שמה על ההר
ההוא האלונים יזובו דם, אם איש ירים את קרדומו להכריחם.

טעלל: מי הגיד לך זאת, בני?

וואלטהער: הרועה סיפר — הלא כה דבריו: בהאלונים האלה ישכנו
השעירים, ומי אשר יגע בהם לרעה, תיבש ידו.

טעלל: כן דיברת! בהאלונים האלה, ישבו השעירים — הראית את
הקרנים הגבוהות אשר ירומו בגבהם עד השמים?

וואלטהער: הלא המה הרי-הקרח, אשר כרעם בגלגל ישמיעו קול שאון
בלילה ויפילו ערימות שלג גוראות עלינו.

טעלל: כנים דבריו, הערימות שלג האלה בטח כבר כיסו את פני אלטדארף
וסביבותיה, והאנשים וכל אשר בהם ירדו שאולה, לולא היער שמה סגר למו הדרך.

ואילו תרגומו של ש. בן-ציון:

ולטר (בהראותו על הר התרם):

האַמנֶם, אָבִי, כִּי עֲצֵי הַהָר

הָלְזוּ יוֹבֹבוּ דָם, אִם גִּרְוֹן יִפְגַּע

בָּהֶם?

טל: ומי זאת אָמר לך בני?

ולטר: זֶקֶן הָרוּעִים הַגִּיד, כִּי הָעֲצִים

הָלְלוּ תָרֵם הֵם, הַקּוֹצֵץ בָּם -

מִקְבְּרוֹ חוֹצֵה תִצְמַח לוֹ יְמִינוֹ

טל: אִף אַמְנֶם עֲצִים אֵלֶּה תָרֵם הֵם.

הַתְרָאָה קִרְנֵי קֶרַח שֶׁם הַגְּבִהִים?

בְּצֵד עֵב בְּמָרוֹם שָׁמַיִם הֵם נִתְקָעוּ.

ולטר: יְדַעְתִּי, הַקֶּרְחוֹנִים הֵם, הַחוֹרְקִים

בְּקוֹל רֵעַם לִילָה נוֹרְקִים מִפֶּלֶל לָנוּ

טל: ומפלי הרים אלה היו קוברים
 כָּבֵר בְּשָׁפָעַם אֶת עֵיר אֶלְטֹדוֹרְךָ כָּלָה
 אֶלְמָלֵא יַעֲר־חָרָם זֶה עַל עֲצִיו
 לֹא עָמַד מִחֶסֶה, חוֹמָה לָהּ מִשְׁלָן.

אין צורך להאריך את הדיבור על מיני השוני שבין שני המתרגמים, שכן שינוייהם מובלטים מתוך מה שהבאנו במודגש, ועיקר כוונתנו בכך להעמיד על השוני שבינם לבין ביאליק ובייחוד בנקודת שימושו בלכסיקה הנזכרת שלו:

ולטר (בושא ידו אל החרמונים):

אָבִי, הָאֵמֶת הַדְּבָר, כִּי הַעֲצִים בַּחֲרָשׁ
 אֲשֶׁר עַל מְרוֹמֵי הַהָרִים שָׁמָּה, בְּהִנֵּה עָלִימוּ
 גִּרְזָן, יַעֲרֶפוּ דָם?
 טל: מִי הַיֵּיד לָךְ זֹאת, הַנַּעֲרָ?
 אֲבִיר הַרוֹעִים הוּא הַיֵּיד זֹאת. אֲלֵי הַחֲרָשׁ,
 כֹּה אָמַר, חָרָם הֵם, הַנּוֹגֵעַ בָּם יַעֲנֹשׁ:
 צַמַּח תְּצַמַּח לוֹ יְדוֹ מִפִּי הַקֶּבֶר
 טל: אָמֶת נֶכֶח הַדְּבָר: הַעֲצִים חָרָם הֵמָּה.
 הַרוֹאֶה אֶתְּהָ מִרְחֹק תוֹעֵפּוֹת הָרִי שְׁלָן
 יִשְׂאוּ קֶדֶד לְמָרוֹם וְרֹאשָׁם לְעַב יַעֲיֵצוּ?
 ולטר: הֲלֹא הֵם הַשְּׂנִירִים אֲשֶׁר יַרְעִימוּ נוֹרְאוֹת לִילָה
 מִדֵּי גִלְגָּלִם מִמְרוֹם שְׁפַעַת שְׁלִיחֵיהֶם אֲרָצָה.
 טל: הֵם הֵם בְּנֵי, וּכְבֹר הֵיטָה אֶלְטֹדוֹרְךָ הָעֵיר נִקְבְּרַת
 תַּחַת מִשְׂא שְׁפַעַת הַשְּׁלָגִים לֹלֵא הַחֲרָשׁ
 עַל מִשְׁמֶרֶתוֹ נִצָּב בְּמְרוֹמֵי הַהָרִים שָׁמָּה
 וּבְחֶסֶן חוֹמוֹתָיו יְהִי לְעֵיר מִגֵּן נֶסְתֵּר.

ודאי הרבה פרטים ראויים לתשומת דעת, מהם משעשעים (אלי החורש כתרגום die Bäume לפי הפשט כאילנות עזים, ולפי הדרש כשעיריו של ראדנר; צמח תצמח — כדרך ברכת קידושין: שמתחשבת רעים האהובים, ולפי ההיגוי הפשוט בעם, כאן וכאן פתח"ים בלבד). אולם אנו עניין לנו בתמונה: החורש על משרתו ניצב, העשוי מטבעות שירתו של המתרגם וכבר ראינו שני מרכיביה ב"הבריכה", וכדי להשלים געיר, שכבר הבאתי, במאמרי הנזכר, לעניין משרת משירו "אחד אחד ובאין רואה". עתה נחזור אך על שתיים שורות מתוכו:

עוֹד כָּל יַעֲרִיו עַל מִשְׁמְרוֹתָם, אוֹרְגִים צְלִילֵיהֶם חוֹרִי
 לֹא נִפְקֵד מֵהֶם וְלֹלֵא וְאַחַת מִרְשָׁתוֹתָם לֹא נִקְרָעָה.

ולעניין ליבוטי התרגום של תיבת Bannberg, הרי השם Bann הוראתו המצויה חרם, וכך כורח, איסור וכדומה, והפועל bannen משמש אף הוא מיני הוראה אלה, אבל יוצאת גם למשמע נחיצה והכרעה בכוחה של השבעת קסם וכדומה. הלכך ראה ראדנר להיעזר בלשון ה'ר' לחש (ואם אף ברישום הכתוב: הנחש ברוב לחש, אפשר נשתעשע לו עניין נחש — נידי, ח'רם, ש'מתא), ואילו בן-ציון תרגם כפשוטו של מקור: ה'ר' ה'חרם, מה שאין כן ביאליק שנאחדו לו ח'רם ו ה'ר' ואחז לשון רבים של ח'רמון, כפי שמצינו בכתוב ("אזכרד מארץ ירדן וח'רמונים מהר מצער") ועל פיו חידש לשון רבים: ש'נירים בזכרו כי שניר תרגומו ט'ור'ת'ל'ג'א, ופירושו של ר'ש"י, כי ש'ניר בלשון אשכנז וכנען (סלאווית) של ג. ולעצם העניין ראוי להזכיר כי Bannberg כמותו כ Bannwald, הנועד, בכוח אילנותיו הרמים והעזים לעצור את דרדור גושי השלג הכבירים, ומשום תעודתם זו נאסרה, בגזירת חרם, השחתתם.

ושוב נסיים בדרכו של המאסף, יוסף ליכטנבוים, — ראשית, מה שקראו קודמיו: ה'ר' לחש, ה'ר' ח'רם, ח'רמון, נקרא לו: ה'ר' הקודש, ולפיכך מה שנאמר בהם בעצים שהם gebannt, מיתרגם לו: [העצים] מקודשים (אגב, אף עניין ח'רמון מתפרש להם בלבלשנים בחינת מקדש), והוא מסתייע גם בלשון השגור ק'ר'ח'ו'ני'ם אך גם בלשון ש'נירים, ונמשך לו לביאליק ובעיקר במה שאינו מדבר, כקודמיו של ביאליק, על אלו'ני'ם או ע'צ'י'ם כי אם, וזאת וכפליים, על ע'צ'י'ת' ה'ח'ו'ר'ש, ובתמונת הסיום הוא נעזר בשני המרכיבים של תמונת ביאליק, לאמור:

— — לוליא ה'ה'ר'ש

ק'ח'ל מ'ג'ן נ'ג'דו נ'צ'ב ל'מ'ע'ל'ה

ושלא לקפח ניסוי חידושו נעיר, כי ביקש לקיים דיוק לשונו של המקור Landwehr שהוראתו הגנת הארץ, ושימושו המצוי מורה על חיל ההגנה על הגבולות וכן נקרא בכמה צבאות (פרוסיה, אוסטריה), אולם יפול גם באמצעי הגנה טבעיים (סוללות, הרים) והמתרגם כיוון, מעשה שעשוע, לשניהם: למראה עין — ח'ל [חומה], למשמע-אוזן — ח'יל [צבא]. ואף ראוי להעיר, כי אינו פוסח, כקודמיו, על die weissen Hörner ומתרגם ק'ר'ני'ת'ל'וב'ן.

ד

אך נחזור לעניין משמרת, ששימושה ותפקידיה החזיוניים והמשמעיים בשירת ביאליק, מרובים אף מגוונים, ודיה הצצה בקונקורדנציה של אבן-שושן-סגל להעמידנו על כך, וכבר ראינו שימושה בתרגומו, שתיבת Landwehr, או, לפחות נ'ס'מ'כ'ה גיתרגם לו משמרת, ומן הדין שנוסיף ונראה שימושה בקצת מקומות, שאין לה דקרוק-אחיוה במקור. וכן הקטעים (מערכה שלישית, מחזה שני).

— — — Seid

Wozu die herrliche Natur Euch machte!

Erfüllt den Platz, wohin sie Euch gestellt,

Zu Eurem Volke steht und Eurem Lande

Und kämpft für Euer heilig Recht.

והרי לשון תרגומו של ביאליק :

תמים עם השבע תהיה, מצותה אל תמר.
אל תט מתפקידך, ובמשמרתך תחזיקה,
היה מעו לעמך ומחסה לארץ מכרותיך
ולצדק ולמשפט ברוע עו הלחמה.

דרך התרגום של הקטע הזה, וכמותו רוב קטעים אחרים, מניח פתח לכמה וכמה עיונים, ונסתפק עתה במה שנעיר על כפל-הלשון, כדרך המקרא, שאין לו אחיזה במקור, ושקיצורה של הלשון העברית מתיר שימוש, מבלי להאריך ביותר שיעורי-השורות, גם אם המתרגם מסיים, כמשפטו, כל שורה ושורה במלעיל, אך נבליט, כי באמור שילר בלשון פשוט erfüllt den Platz שפירושו: מלא את המקום, אומר המתרגם בכפל לשון: אל תט מתפקידך, ובמשמרתך החזיקה, ונקט לשון החזקת משמרת שלא כלשון המקרא: החזיקו המשמר הקימו שומרים (ובכלל אין בשירי ביאליק הכנוסים תיבת משמר). וכן ראה השורה (מערכה שלישית, מחזה שלישי):

— — — es erbarmt mich — doch ich muss *gehörchen*

ודיוק תרגומו: חס לי, אך עלי להשמע, לצייט; ואילו ביאליק מתרגם, לאמור:

לבי לבי לך — אבל עבד משמרתך אנכי.

ולשם הבלטה נביא קטע אחר ונבדוק אותו לאור התרגומים האחרים (מערכה שניה, מחזה שני):

Sind auch die alten Bücher nicht *zur Hand*,
Sie sind in unsre Herzen *ingeschrieben*.

דוד ראדנר מתרגם:

ספרינו העתיקים אינמו לעינינו עתה, אכן דבריהם חרותים
המה על לוח לבנו.

ותרגומו של בן-ציון הוא:

ואם אין ספרינו העתיקים פה
— בלב הן כתובים חקותיהם לנו

ואילו ביאליק מתרגם:

ואם המגלות העתיקות אין פחת ידנו
על לבנו הלא חרותים דבריהן למשמרת

ודאי ראויים לתשומת הלב השינויים: (1 ספרינו — המגילות *; 2) דבריהם — חוקותיהם — דבריהן; (3) על לוח לבנו — בלב — על לבנו; (4) חרותים — כתובים — חרותים; (5) לעינינו — פה — תחת ידנו. ולענין אחרון-אחרון נעיר, כי הדין עם ביאליק שתרגם כן *zur Hand*, שכך הדיוק נותן, אבל אף בן ציון, המתרגם: פה לא שגה, שכך השיגרה נותנת וליכטנבום נמשך לו בזה, וכן תרגומו:

אם אין ספרינו פה הַעֲתִיקִים
לְעַד חֲרוּתֵיהֶם עַל לְבוֹתֵינוּ

ולא עוד, אלא גם בהיות במקור אחיזה לעניין שמירה, הרי ביאליק יטיל שינוי בהמרת הפועל שבמקור בשם עצם בתרגומו, ודוגמה לכך בעניין הכובע אשר לו נצטוו להשתחוות (מערכה המישית, מחזה ראשון):

Nein, lässt ihn *aufbewahren*

ותרגומו של ביאליק:

לא פי לְמִשְׁמֶרֶת נְתֻנָּה

ונמשך לו בזה ליכטנבום, ששמר כדיוק המקור, לשון נוכח אך קיפח דקה אחת (לא כי):

לא, תְּנוּהוּ לְמִשְׁמֶרֶת

כי אין זה לו לביאליק מקרה, ניתן ללמוד מדוגמה דומה, — טל עונה לשאלת בנו, מה היה על קשתו, לאמור (מערכה המישית, מחזה שני):

An heil'ger Stätte ist sie *aufbewahrt*

ושוב ביאליק ממיר את הפועל בשם-עצם, לאמור:

— אֶל מְקוֹם קְדוֹשׁ נְתִיתֶיהָ
לְמִשְׁמֶרֶת-עוֹלָם

ונמשך לו ליכטנבום:

פִּי בְּמִקְדָּשׁ שְׁמִתֶּיהָ לְמִשְׁמֶרֶת
עוֹלָם.

ללמדנו, כי במקום שביאליק דדק, בתרגמו *heilige Stätte* וכתב: מקום קדוש, צמצם ליכטנבום וכתב: מקדש, אך נמשך לו לביאליק, בהחליפו אף הוא פועל לשם עצם, ובהמירו אף הוא פאסיוו הנופל בקשת *ist sie aufbewahrt* (= היא נשמרת), באקטיוו הנופל בשומרה, ובהחליפו פועל בדומה לו: נתתיה — שמתיה; ובעיקר נמשך לו בסמיכות; למשמרת עולם, והרי עניין עולם (לנצח, לעד) אינו במקור.

* ואגב, אף שהמקור מדבר על *Bücher*, שתרגומו המצוי ספרים, והכוונה לאיגרות-מלכות. הקרויים במקרא ספרים, לא שגה ביאליק בכתבו: מגילות, וביותר שהכוונה היא לכתבים שעל קלף, ואמנם גרטרוד (מערכה ראשונה, מחזה שני) מעלה בזכרונה אסיפת ראשי העם בבית אביה *die Pergamente lasen / Der alten Kaiser* ותרגומו של ביאליק הגות במגילות המלך (דיוקו: הקיסרים).

ה

ולא נצא, כמדומה, ידי חובת בדיקה כלפי אדיקותו של ביאליק לעניין משמרת, כמושג וכמוצג, אם לא נבליט רישומה של דוגמת שירתו, כפי שבאה על גילומה בקצת שיריו, וכן ב"מאמרים לבוקר" (תרנ"ט):

אַשְׁרֵי עֵין שְׁצַפְנָה קוֹ אוֹר לְמִשְׁמֶרֶת

ועיקרו כבר כלול, בשירו קודם "אגרת קטנה" (תרנ"ח):

עוֹד יִבְעַר יִתְלַקַח כְּלִפִּיד הַיֵּיק
צַפְנֶת בְּלִבָּהּ בְּצִאתָהּ נִדְבָה

ועניין צפינה מצוי בשירתו, ואף כאן דיה הצצה בקונקורדנציה להעמידנו על שימושו בה לגיוונם, אך אנו עיקר לנו עתה עניין הצפינה בלב, שהיא נחלת המקרא ("בלבי צפנת אמרתך", "ואלה צפנת בלבבך"), והמשורר תלה ענייניה במה שקרוב ללב (בלבבי, בחובת, בחיק, בשולי הנפש); ורישומה ניכר בתרגום המחזה שלפנינו, והרי דוגמה (מערכה שניה, מחזה שני):

Da weint' ich nicht! Nicht in ohnmächt'gen Tränen
Goss ich die Kraft des heissen Schmerzens aus,
In tiefer Brust, wie einen teuren Schatz,
Verschloss ich ihn und dachte nur auf Taten.

תרגומו של דוד ראדנר, כך לשונו:

אנכי לא בכיתי, כי לא נתתי את מכאובי לבכות לדמעות אשר תרפינה שורשו
באין איל ואומץ רוח, אכן צפנתיו בחדרי לבי פנימה כמטמון יקר
וכל מעייני היה אך לפעול פעולות נכבדות.

ואילו בן-ציון מתרגם:

אִן לֹא בְּכִיתִי! לֹא שִׁחַתִּי אוֹנִי
בְּדַמְעוֹת אֶרְצָה. עֹז מְכֹאֲבֵי זֶה
תְּבוֹעֵר בִּי וּבְחִיקִי מִטְמוֹן יָקָר
שֶׁם טְמַנְתִּיו – לְמַפְעָלוֹת זְמַמְתִּי

ודאי בולט עניין תיאור שפיכת דמעות-לא-כוח, שבמקור, כמעשה אונו, ונראה כי תיבת ohnmächtig שתרגומה המצוי אין אונים גרמה, והוא, כהגדרת הפסיכואנליזה, הסטה כלפי מעלה, ולא נאריך עתה בזה. והרי תרגומו של ביאליק:

אִךְ אֲנִי לֹא בְּכִיתִי...

לֹא בְּכִי אֵין אֵיל שְׁפַכְתִּי וְאָעַר
חַמַּת רוּחִי וּכְאֲבֵי הָאָנֹשׁ. כְּסִגְלוֹת חֶמֶד
בְּחִבּוֹן לְבִי צַפְנָתִים נְאֻשַׁע לְפַעַל כְּפִים.

ליכטנבום אף שהטיל שינויים לצד הדיוק, ניכר בנוסחו, עד מה נמשך לביאליק גם במה שלא דייק:

לא בְּכִי לִי! לא בְּדַמְעַ אֵין-אוֹיִם
שְׁפָכְתִּי לְהַט מְקַאוֹבֵי הָעוֹ
בְּסִתְרֵי לְבָבִי צְפִנְתִּיו
בְּיָקָר סִגְלוֹת נֶאֱשַׁע לְפַעֲלוֹת בְּפִים.

והוא הדין בדוגמה אחרת בעניין הברית ברותלי (מערכה רביעית, מחזה שני):

Ich weiss, weiss alles, was ihr dort verhandelt;
Und, was mir nicht von euch vertrauert ward,
Ich hab's *bewahrt* gleich wie ein *heilig Pfand*

תרגומו של דוד ראדנר:

אתם המתקתם סוד — יודע אנוכי את כל אשר יזמתם לעשות, אכן אם גם
הסתרתם ממני את אשר הגה לבבכם, אנכי אצפין את הדברים אשר לקחה
אוזני בלבבי כערובה קדושה לטובת הארץ.

ואילו בן-ציון כך תרגומו:

יְדַעְתִּי — —
— — — — כל יְדַעְתִּי
וְאֲשֶׁר צְפִנְתֶּם חָרַשׁ כֵּה מִפְּנֵי
אֲנִי כְּמִטְמוֹן קָדֵשׁ לִי שְׁמַרְתִּיו

אך ביאליק כתב:

הַכֹּל יְדַעְתִּי גַם אֲשֶׁר נִדְבַרְתֶּם שְׁמָה
וְאֲשֶׁר מֵאֵין אֱמוּן, הַעֲלֵם הַעֲלֵמְתֶם מִפְּנֵי,
אוֹתוֹ צְפִנְתִּי בְּלִבִּי בְּסִגְלוֹת קָדֵשׁ.

ואילו ליכטנבום, כמשפטו, נמשך גם עתה לביאליק, לאמור:

יְדַעְתִּי — — —
— — — נְכַל אֲשֶׁר נוֹעֵץ שָׁם
וְהַדְבָר גִּלוֹת לִי מֵאֲנֶתֶם
בְּלִבִּי צְפִנְתִּי בְּסִגְלוֹת קָדֵשׁ.

ולא דדק, כשם שלא דדקו גם ראדנר גם בן-ציון בתיבות *nicht* — — *vertrauert* שעניינן מניעת אמון, כגון בגילוי סוד, וליבוטו של ליכטנבום בזה ניכר אולי בהיפוכי שורש הפועל (אמן — מאן).

דוגמה אחרונה לנקודה הנדונית והיא בתחילת המחזה (מערכה ראשונה, מחזה שני) בספר גרטרוד זכרונותיה בבית אביה כפי שהזכרנו קודם:

Aufmerkend hört' ich da manch kluges Wort,
Was der Verständ'ge denkt, der Gute wünscht,
Und *still im Herzen* hab' ich mir's *bewahrt*.

תרגומו של דוד ראדנר :

אנוכי הקשבתי רב קשב להבין דברי חכמי לב וכל עצה נבונה אשר הישרים
וזממו לעשות צפנתי בלבי.

ונשמטה לו תיבת still, ואילו בן-ציון תרגם :

--- שום אשום לבי לאמרי בינה, להגיון
לב חכם וחפץ ישר ונכון בעמיו
תוף לבי חרש צפנתי

אך ביאליק לא דיו בכך, והוא מתרגם :

או שמעה אוני ותקח משיחתם שמץ
אם הגיון איש ללב אם אמרת נבון מחכמת
ואצפנם דומם בלבי ויהי שם למשמרת

1

ועתה נחזור לדוגמת תרגומו של ביאליק, שכבר עוררנו עליה ושהעלתה לו את התמונה :
החורש על משמרתו ניצב, ושכבר בדקנו שני מרכיביו חורש, משמרת,
כדי לבדוק עתה מרכיבו השלישי : ניצב, שגם השימוש בו מצוי בשירתו, ושוב דיה
הצצה בקונקורדנציה להעמידנו על כך, ואנו נפליג לרישומו בתרגום המחזה שלפנינו
ונפתח בדוגמה פשוטה, והיא החלפת עמידה ביציבה, ולשון המקור :

Und *stündet* Ihr nicht hier in Kaisers Namen

ותרגום ביאליק :

לולא פה נצב אתה
בשם המלך

ונמשיך בקטע משיחה בין רועה וצייד (מערכה ראשונה, מחזה ראשון) והם דברי

הצייד :

Das Tier hat auch Vernunft,
Das wissen wir, die wir die Gemen jagen;
Die stellen klug, wo sie zur Weide gehn,
'ne Vorhut aus, die spitzt das Ohr und warnet
Mit heller Pfeife, wenn der Jäger naht.

ראדנר פוסח על השיחה הזאת, ואילו בן-ציון מתרגם :

— גם לְבַהֲמָה בִּינָה.
 אוֹתָנוּ הַצְּיָדִים שָׁאֵל זֹאת,
 אֵילוֹת שְׁבַמְרָעָה — עַל הַמְשָׁמֵר
 פֶּקֶחַ צוֹפֵה הֵן מַעֲמִידוֹת רֹאשׁ
 וְהוּא זָקֵף אֲנֹן, אִם אַף יִקְרַב מִי,
 בְּשָׂרִיקָה אוֹת לְעֵדָה יִתֵּן.

וכך תרגומו של ביאליק :

גַּם לְחִיָּה יֵשׁ דְּעַת
 וְזֹאת גִּדַּע אֲנַחְנוּ הַרְוֹדִפִּים אַחֲרֵי יַעֲלִי-סֶלַע
 אֲשֶׁר בְּצִאֲתָם לְמַרְעָה וְנִצָּב אֶחָד עַל מְשַׁמֶּרֶת
 צָפֹה וְזָקֵף אֲנֹן, בְּמַעַט יִרְיַח אִישׁ-קִשְׁת
 וְשָׂרֵק לְאַחֲיוֹ מִרְחוֹק וְהִזְהִירָם בְּקוֹל מְלֻכָּד.

ואילו ליכטנבוים נמשך לקודמיו תוך שינוי-מה, בין לצד הדיוק בין לצד חילופו :

גַּם לְחִיָּה יֵשׁ שֶׁכֶּל
 הֵן כִּי גִרְדֹּף אַחֲרֵי יַעֲלִי-סֶלְעִים
 עַת לְמַרְעָה יִצָּאוּ אֶחָד חֲלוּץ
 נִצָּב עַל הַמְשָׁמֵר, זָקֵף הָאֲנֹן,
 שָׂרֵק וְהִזְהֵר בְּהִתְקַרֵּב אִישׁ-קִשְׁת

והעיקר לבו עתה, שביאליק לא אחז כקודמו וכבא אחריו, לשון משמר, אלא לשון משמרת כנטייתו, מה גם שלא בלבד לשון המקרא מסייעו ("על משמרת י אעמודה ואתיצבה על מצור", ובייחוד: "ועל משמרת י אנכי ניצב"), אלא אף צורכו של המלעיל בסופה של השורה מסייעו.

אך דומה כי הדוגמה החדה ביותר של אחיזת לשון יציבה היא במקום שהמסורת סותרת מכל וכל. והכוונה לקטע, שכך לשון מקורו (מערכה שניה, מחזה שני):

Wir stiften keinen neuen Bund, es ist
 Ein uralt Bündnis nur von Väter Zeit,
 Das wir erneuern!

תרגומו של דוד ראדנר :

אנחנו בל נכרות ברית חדשה אך נחדש ברית אבותינו מימי קדם

ובן-ציון יתרגם :

לֹא בְרִית חֲדָשָׁה נִכְרַת פֹּה אֲךָ בְּרִית
 רֵאשׁוֹנִים, בְּרִית הָאֲבוֹת יִחַדְּשׁוּ בָּנִים

ואילו ביאליק מתרגם:

לא תִּדְשָׁה הַבְּרִית, כִּי יִשָּׁנָה נוֹשָׁנָה, וְנִצְבָּת
מֵאֵז, מִימֵי הָאֲבוֹת, וְנֹאמַר: הִבָּה וְתִדְשָׁנָה

תרגום זה שלוש תמיהות בצדו. ראשית, ברית תיפול בו, אמנם, במקרא לשון חיוב — שמירה, זכירה, נצירה, החזקה, הגברה כשם שתיפול בו לשון שלילה — שיכחה, עזיבה, עבירה, הפרה, שיחות, חילול, הרשעה, זעימה, תמוטה. שנית, עצם מעשה-הברית תיפול בו קודם כל ובמידה גדושה, לשון כריתה, כמעט שישים פעמים במקרא, ובמידה מחוקה אף לשון שימה, נתינה, ציווי, הגדה, אך לא תיפול בו לשון יציבה, או הצבה, אלא אם כן נראנה כגלגולו של לשון העמדה והקמה שהמקרא תולאה, אמנם, בברית. שלישית, לשון stiften עניינו בעיקרו ייסוד והקמה או יזמה להם, אך לעניין Bund ו-Bündnis עניינו גם ככריתת ברית, אם כי בה יפול בייחוד לשון schliessen. והנה ביאליק נאמן ללשון יציבה, ואפילו ביותר של הבלטה, כראותנו בקטע אחר, הקרוב בעניינו, והוא דבר-שיחה (מערכה רביעית, מחזה שני):

Attinghausen: O, saget mir! Geschlossen ist der Bund?

Melchthal: Am gleichen Tage werden alle drei

Waldstätte sich erheben.

דוד ראדנר מתרגם:

אל טינהו יזען: אנא הגידה לי הכי ברית כרותה בין שלוש הארצות האל?
מעל כטה אל: ביום אחד יקומו התושבים משלוש הארצות נגד עושקיהם
כוח.

ואילו תרגום בן-ציון, כך לשונו:

אטנג-הוון: האמנם כִּרְתָה כְּבָר הַבְּרִית הַזֹּאת?
מלך-תל: בְּיוֹם אֶחָד כָּל שְׁלֹשֶׁת מְחֻזְוֹתֵינוּ
יָקוּמוּ.

אך ביאליק בשלו:

אטינגהוון: — האף אמנם קמה

הַבְּרִית?

מלכתל: קמה וְגַם נִצְבָּה.

יום אֶחָד שְׁלֹשׁ הַנְּפוֹת תִּקְמָנָה.

אפשר שתעלה השערה, כי ביאליק ביקש עקיפה של כריתת הברית, וביותר שהמדובר הוא בברית ישנה וחדשה, אבל, בעצם, המדובר על ברית ישנה ומחודשת, וגלל כן לא חשש ליטול לשון schliessen שיסודו סגירה ונעילה ועניינו כאן חתימת-הסכם, כריתת ברית, ולשון erheben שיסודו התרוממות ועניינו כאן קשר וזמרידה, ולתרגמן, את שתי המלים,

לשון קימה. אבל מבלי להרהר ולערער אחרי השערה זו אומר, כי העוקץ הוא כאן בשימוש בלשון חלומו של יוסף: "והנה אנחנו מאלמים אלומים — והנה קמה אלומתי וגם נצבה", שכן גם התרגום הגרמני גם הטייטש הפרידו בין שם העצם, שתרגמו אלומים: Garben — גארבן, ובין הפועל, שתרגמו מאלמים: binden — בינדן ובדורות אחרונים גארבן כמלה קדומה, ובלשון הדיבור נדחתה מפני התיבה הסלאווית: סנאפ, סנאפעס, ואפילו בלשון הטייטש תרגמו בשני דורות אחרונים בגלילותינו: מאלמים אלומים — בינדן בינטלעד, וכנראה נהגו כך אף בוולין הקרובה, ואאריך בזה בכואי לדון בפרטות בעניין לשונות חלום יוסף בשירת ביאליק ומשמעם. לפי שעה דיינו שראינו בעצם השימוש של יציבה בתרגום שלפנינו, שאין התרגום מחייבה וטעם שימושה בלכסיקה של ביאליק.